

حقوق موجودات زنده در قرآن و روایات با تاکید بر حقوق گیاهان و حیوانات

پدیدآورنده (ها) : حسینی، سیدحسن

میان رشته ای :: همایش همایش ملی پژوهشهای میان رشته ای قرآن و انگاره های علوم زیستی :: مجموعه مقالات دومین همایش ملی پژوهشهای میان رشته ای قرآن و انگاره های علوم زیستی (ملی)

صفحات : از ۴۶۵ تا ۴۷۶

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1902269>

تاریخ داندود : ۱۴۰۴/۰۲/۲۵

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- فرهنگ «آراستگی» در قرآن و روایات با تاکید بر واژه «تجمل»
- مقایسه نقش معنایی حیوانات در کتب آسمانی قرآن کریم و انجیل متی و یوحنا با تاکید بر «دالت» و «موضوعیت»
- کاربرست اعتبارسنجی روایات و منقولات تاریخی در نقد خوانش ادبی معاصر از قصص قرآن با تاکید بر دیدگاه ادبی آیت الله جوادی آملی
- تقدم رحمت بر غضب الهی در نظام جزایی اسلام با تاکید بر آیات قرآن و روایات معصومین
- پیشینه پژوهی حقوق موضوعه حمایت از حیوانات در اسناد بین‌المللی با تاکید بر زندگانی پیامبر خدا صلی الله علیه و اله و امامان شیعه علیهم السلام
- بررسی جایگاه مشورت با زنان در قرآن و روایات با تاکید بر تفاسیر مفسران معاصر فریقین (المنار- فی ظلال القرآن- المیزان- تسنیم)
- مثبت گرایی از منظر قرآن و تجلی آن در روایات رضوی با تاکید بر کتاب عوالم العلوم (جلد ۲۲)
- تاثیر تعامل عاطفی والدین و فرزندان در تقویت سرمایه اجتماعی با تاکید بر قرآن و روایات
- ساختار خانواده در قرآن و روایات با تاکید بر رابطه والدین - فرزندان
- رابطه ایمان و عمل در قرآن و روایات (با تاکید بر کتاب الکافی)

حقوق موجودات زنده در قرآن و روایات با تاکید بر حقوق گیاهان و حیوانات

سیدحسن حسینی

استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند

ایمیل نویسنده مسئول: sh.hosseini@birjand.ac.ir

چکیده

یکی از مسائل مهم در جوامع مختلف، به ویژه جامعه اسلامی، موضوع حقوق موجودات زنده است. از جمله موجودات زنده ای که قرآن و اسلام برای آنها حقوقی قائل شده است، گیاهان و حیوانات اند؛ چرا که اسلام برای آنها اهمیت فوق‌العاده ای قائل است؛ زیرا خلقت همه موجودات زنده را هدفمند می‌داند. براین اساس، در آیات قرآن و روایات، احکام زیادی در مورد نحوه تعامل انسان با موجودات زنده وجود دارد؛ زیرا از دیدگاه قرآن و اسلام گیاهان و حیوانات هرچند قوه ناطقه و عاقله انسانی را ندارند، ولی از درک و شعور بهره مند بوده و از احساسات و عواطف برخوردارند. به همین دلیل قرآن، انسان را مجاز به تجاوز به زندگی گیاهان و حیوانات نمی‌داند. از این رو در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد استفاده از منابع کتابخانه ای به تبیین برخی از حقوق الهی و طبیعی که خداوند برای گیاهان و حیوانات قرار داده است بر اساس آموزه‌های قرآنی پرداخته شده و در این راستا تبیین شده که تصرف انسان در حیات گیاهان و حیوانات مطلق نیست و سلب حیات از آنان باید در حد ضروریات باشد. از سوی دیگر محدودیت هایی در بهره برداری از گیاهان و حیوانات وجود دارد؛ از جمله اینکه در پاره ای موارد شکار حیوانات حرام است که از آن جمله می‌توان حرمت شکار جوجه یا شکار برای تفریح و بدون احتیاج را ذکر کرد؛ چرا که از دیدگاه قرآن و اسلام گیاهان و حیوانات نشانه های قدرت و حکمت پروردگار متعال اند و انسان می‌بایست به حال آنها تامل کند؛ زیرا قرآن کریم در آموزه های خود بر مصونیت آنها از هر گونه تجاوز به حوزه گیاهان و حیوانات تأکید ورزیده است و تجاوز و تعدی به آنها را فساد در زمین دانسته که عذاب اخروی و مسئولیت دنیوی را در پی دارد.

کلید واژه ها: قرآن، حقوق موجودات، حقوق گیاهان، حقوق حیوانات، حق حیات.

۱. مقدمه

قرآن کریم سراسر خلقت را، آیات الهی و علائم و نشانه هایی برای کشف حقیقت می‌داند، و از جهان خارج انسان به «آفاق» تعبیر می‌کند و می‌فرماید: «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ». (الفصلت/ ۵۳) که باید در آن اندیشید و تفکر نمود، تا حقایق، سنت ها و آیات الهی را در آن کشف کرد. از مهم ترین حقایقی که با تفکر و اندیشه در طبیعت به دست می‌آید این است که طبیعت برای پیدایش و بقای موجودات زنده آفریده شده است، لذا حفظ تعادل طبیعت، یک حق اصیل و اولی برای موجودات زنده است.

اگر چه انسان از ابتدای پیدایش، بنا بر غرایز خود، برای حفظ بقای خود تلاش کرده و از دیگر موجودات خداوند، مانند آب و اکسیژن و حیوانات و گیاهان استفاده کرده است؛ و این تزاخم در همه طبیعت وجود دارد و این چرخه ارتزاق موجودات از یکدیگر، همیشه حکم فرماست. و نیز برای رفع نیازهای خویش به هر طریقی، به تلاش پرداخته است. اما از طرفی هم حفظ حیات گیاهان و حیوانات بر اساس آموزه های قرآن کریم و حفظ و حراست از این نعمت خدا دادی ضرورتی است اجتناب

ناپذیر؛ چراکه تجربیات شگفت آور نشان داده که گیاهان و حیوانات نیز از درک و شعور از وضعیت خود و محیط پیرامون خویش برخوردارند. براین اساس، قرآن برای موجودات زنده حقوقی قائل است که در آموزه‌های آن به عنوان حق الهی و به تعبیری دیگر حقوق طبیعی موجودات زنده مطرح شده است. در بین موجودات زنده گیاهان و حیوانات، بخشی از جامعه طبیعی و زیست محیطی را تشکیل می‌دهند و در برقراری توازن در نظام طبیعت، نقش موثر و غیرقابل انکاری دارند. و به مانند انسان‌ها از حقوق خاص خویش برخوردارند و هرگونه تعدی و تفریط نسبت به آنها یا حقوق آنها، به منزله نقض حقوق آنان محسوب شده و مستوجب مسئولیت می‌باشد.

ضرورت و اهمیت این بحث زمانی دو چندان می‌شود که انسان بداند دینی که این قدر به حقوق گیاهان و حیوانات اهمیت می‌دهد، آیا ممکن است که نسبت به حقوق بشر، بی توجه باشد؟ دینی که این اندازه نسبت به گیاهان و حیوانات و حیاتشان، حساس است و مدافع حقوق و حیاتشان، آیا ممکن است که به حیات انسان اهمیت ندهد؟ دینی که این همه با گیاهان و حیوانات مهربان است، آیا ممکن است که با بشر به خشونت رفتار نماید؟ با پی گیری این موضوع، انسان به طور عملی می‌بیند که قرآن کریم و دین اسلام، رحمت برای جمیع جوامع است؛ حتی جوامع گیاهی و حیوانی. براین اساس است که تضييع حقوق گیاهان و حیوانات طبق قانون مجازات اسلامی جرم بوده و به نوعی ترویج خشونت نیز محسوب می‌شود و از طرفی نظم عمومی جامعه را برهم زده و بهداشت عمومی را به مخاطره می‌اندازد. بنابراین، رعایت حقوق گیاهان و حیوانات و مسایل اخلاقی آن امروزه از طریق تدوین راهنماها و تصویب مقررات و تشکیل نهادهای قانونی مختلف، ضابطه مند و لازم الاجرا شده است.

۲. مفهوم شناسی

۲-۱. مفهوم واژه «حق»

واژه «حق» مصدر است و معنای وجوب و ثبوت دارد و معمولاً به معنای وصفی یعنی واجب و ثابت به کار می‌رود. «حق الامر»، یعنی آن امر واجب و ثابت شد؛ و «حق لک و یحق لک و حق علیک ان تفعله»، یعنی انجام آن فعل بر تو واجب گردید. (وجدی، ۱۹۷۱م، ج ۳، ص ۴۶۵) و ضد باطل، عدل، مال و ملک، حظ و نصیب، موجود ثابت، امر مقضی، جزم، سزاوار. (معلوف، ۱۳۷۸)، ذیل واژه حق) «حق» عبارت است از وقوع شیء در جایگاه خودش. هرگاه به سبب هدایت یا برهان، اعتقاد به چیزی پیدا شود، حق است؛ چراکه در جایگاه خود واقع شده. و ضد آن، باطل است. (طبرسی، ۱۳۸۴، ج ۴، ص ۵۲۰).

۳. حقوق گیاهان و جایگاه آن در حیات بشری

قرآن کریم نگاه بسیار جالب و عمیقی به طبیعت دارد. مظاهر طبیعی را مخلوق خدا معرفی کرده و انسان را متوجه آن می‌سازد و می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ». (الفصلت/۳۷) از نشانه‌های خداوند شب و روز و خورشید و ماه است. موجودات طبیعی از نظر قرآن کریم هر چند مخلوق و آفریده خدا هستند، موجوداتی بی روح و بی جان نیستند بلکه جان داشته و می‌توانند با طبیعت مأنوس شوند، به گفتگو نشسته و نسبت به آن عشق بورزند. موجودات طبیعی از نظر قرآن مقدس هستند و هیچگاه قداست و معنویت از آنها منفک نمی‌شود. همه اجزای طبیعت همواره تسبیح گوی حق هستند: «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» (الجمعه/۱) قرآن کریم در آیه دیگری نیز با صراحت می‌گوید: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ». (الاسراء/۴۴) همه موجودات تسبیح خدا می‌گویند. کوه و دشت و دریا و درختان که در نظر علوم تجربی موجوداتی گنگ و خاموش بوده که فقط به عنوان مواد خام و برای بهره برداری

بیرحمانه انسان پدید آمده اند، از نظر اسلام درک و عاطفه دارند. براین اساس است که رسول خدا (ص) با اشاره به کوه احد می فرماید: «هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَ نُحِبُّهُ». (بخاری، ۱۴۲۲، ج ۷، ص ۷۶) این کوه احد است، ما را دوست میدارد و ما نیز آن را دوست می داریم. این سخنان نشان دهنده دوستی و الفت و هماهنگی موجود در قلب نخستین مسلمان حضرت محمد (ص) با طبیعتی است که ظاهری سخت و خشن دارد. (سید قطب، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۶)

از نظر قرآن کریم طبیعت سخره بشر قرار گرفته است، ولی این بدان معنا نیست که بشر بدون هیچ قید و شرطی در تباه کردن آن آزاد باشد، بلکه انسان باید در محدوده قیود و شرایط قوانین الهی عمل کند و با توجه به اینکه او خلیفه خداوند است و قدرتی که از ناحیه خداوند به وی اعطا شده فقط برای زندگی موقت در زمین و نهایتاً بازگشت به سوی او است، به بهره برداری از طبیعت پردازد. قدرتی که به بشر اعطا شده، مطلق نیست، بلکه محدود به قید مسئولیت است، آن هم نه فقط نسبت به خداوند، بلکه نسبت به همه آدمیان و بلکه نسبت به کل آفرینش. (محقق داماد، ۱۳۷۱، ص ۲۸۲) از جمله مخلوقات که برای آرامش و حیات انسان خلق شده گیاهان اند؛ چرا که گیاهان سهمی به سزا و نقشی بسیار مهم در زندگی انسان دارند. در قدم اول تامین بخشی از مواد غذایی مورد نیاز انسان که از بخشی از سودمندی های فراوان آنها است. افزون بر اینها، تاثیر بسیار مثبتی بر روح و روان آدمی نیز دارند. گیاهان و درختان همواره در زندگی انسان موثر بوده و بسیاری از نیازهای انسان را تامین می کنند؛ چرا که بیشتر نیاز انسان به خوراک پوشاک، و نیازهای دارویی انسان همگی از گیاهان تامین می شود. به همین جهت، زمانی که پروردگار حکیم و مهربان اراده کرد جهان را بیافریند نعمات ارزشمند و گرانبه‌تری در آن قرار داد که یکی از مهمترین آنها درختان؛ گیاهان و پوشش سبز طبیعت بود که همه موجودات جهان به نوعی به آنها نیازمندند و نیروی حیات مجدد را از آن الگو برداری می کنند. دین اسلام نیز در آموزه های معنوی خود به این مهم اهتمام ورزیده و طی آیات مکرری در قرآن کریم یاد آور قدرت بی پایان و حکمت متعالی خدای دانا و حکیم گردیده است که چگونه از دانه ای کوچک، درختی تناور را می رویند. به همین جهت است که خدای مهربان از انسانها می خواهد که با سرلوحه قرار دادن ارزشهای الهی با دیگر آفریده های پروردگار بر اساس عقلانیت و منطق و معنویت رفتار کند و متوجه باشد که نتیجه هر عملی به وی باز خواهد گشت. (حسینی، ۱۳۸۲، ص ۱۶)؛ چرا که نگاه به جنگلها و درختان سر به فلک کشیده و طبیعت آراسته شده هر انسان عاقلی را به یاد عظمت و جلال آفریدگار بی همتا می اندازد و با شادی پیشانی سپاس بر زمین می ساید. بدین ترتیب به همان نحو که قرآن بیان فرموده زمین در اختیار انسان قرار داده شده و تخریب و آلوده سازی قسمتی از آن به هر بهانه ای ممنوع و گناه است (همان، ص ۱۹) براین اساس، آیات متعددی از قرآن کریم انسان را از فساد در زمین بر حذر داشته و به اصلاح در آن که همانا عمل صالح است امر می کند. از جمله در این آیه که می فرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا». (الاعراف/ ۵۶) در آیه بعدی از جمله مصادیق اصلاح زمین را، باران، روئیدنی ها و درختان میوه دار ذکر می کند. بافت آیه نشان می دهد که منظور از فساد در زمین بعد از اصلاح آن با باران و روئیدنیها نابود کردن و از بین بردن محیط زیست است. (طبرسی، ۱۳۸۴، ج ۴، ص ۵۳۳) عمران و آبادی زمین یکی از وجوه اصلاح زمین است؛ چرا که یکی از اهداف مترتب بر فعالیت های انسان در زمین، عمران و آبادی آن است. انسان به موجب این احکام موظف است از آلوده کردن آب و خاک پرهیز نماید. او نه فقط موظف است به پدر و مادر خود مهربانی کند، بلکه باید درخت بکارد و حیوانات را با رأفت و مهربانی تربیت کند. از آنان حمایت کند و زیستگاه و آشیانه آنان را از تباهی و آلودگی حفظ نماید. (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۶۶-۶۷)

در آموزه های دینی با تشویق به کاشت اشجار و پاکیزه نمودن حیات بشری، زندگی با نشاطی را برای همه موجودات رقم می زنند. (ولایی، ۱۳۸۸، ص ۹۰) بدین ترتیب فلسفه حفاظت از گیاهان تلاش برای حفظ پیوند میان مجموعه های گیاهی و جانوری و انسانی است که از یکدیگر تاثیر می پذیرند و وجود یکی برای بقاء دیگری ضرورت دارد (فهیمی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۲۷)؛ چرا که گیاهان نشانه ای از عظمت و قدرت خداوند می باشند که چگونه پروردگار دانه ای کوچک یا شاخه ای خشک را امر به رویش می دهد و او سبز می شود و همین اندازه معجزه خداوند برای تقویت ایمان به او کفایت می کند که او قادر است در آخرت رستاخیز را برپا دارد و حقانیت پیش بینی های کتب الهی را به اثبات رساند و تنها یاد اوست که می تواند دل‌های غمگین را به شادی و ایمان واقعی و آرامش معنوی سوق دهد. (حسینی، ۱۳۸۲، ص ۱۱۰-۱۰۹) لذا پیامبر اکرم (ص) کاشت درخت را صدقه ثواب آور می داند و در تشویق آن چنین می فرماید: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ». (نوری، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۴۶۰؛ همان، ج ۸، ص ۲۶۱-۲۹۵-۳۰۳) ثواب صدقه دادن از راه کاشت درخت بارآور اختصاص به بهره برداری بشر ندارد، بلکه هر مخلوقی اعم از حیوان، یا انسان از آن استفاده کند، عنوان صدقه بر آن منطبق خواهد شد. بنابراین درباره نگهداری درخت و آبیاری آن دستور رسیده و همچنین درباره پرهیز از قطع آن. از حضرت رسول (ص) نقل شده است که: «مَنْ سَقَى طَلْحَةً أَوْ سِدْرَةً فَكَأَنَّمَا سَقَى مُؤْمِنًا مِنْ ظَمَأٍ». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص ۱۷۶؛ همان، ج ۳، ص ۱۱۳) هر کس درخت محتاج به آبیاری را سیراب کند، گویا انسان مومن تشنه را سیراب کرده است. امام صادق (ع) به شدت از بریدن درختان نهی می کند و می فرماید: «لَا تَقْطَعُوا الشَّجَرَ فَيَبْغِثَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْعَذَابَ صَبًّا». (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۳۲۵؛ همان، ج ۸، ص ۳۵۱؛ ج ۱۹، ص ۳۹) هرگز درختان را قطع نکنید که خداوند عذاب شدیدی را بر شما فرود می آورد.

برخی از انسانهای حریص با انهدام گیاهان موجبات کاهش غذای هموعان خود و دیگر موجودات را فراهم می آورند و حیات جمعی همه موجودات و حتی خود را به خطر می اندازند. در حالیکه حفاظت از گیاهان و ممنوعیت آلوده سازی یا تخریب محیط زیست از بهترین مصادیق فریضه گرانقدر امر به معروف و نهی از منکر می باشد که مسلمانان به آنها توصیه اکید شده اند. (طیبی و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۰۷)

از این روی، در اسلام کاشت درخت حلال ترین و پاکیزه ترین کارها شناخته شده و در ازای هر میوه اش شخص باغبان به ثواب الهی دست خواهد یافت. حتی پیامبر اکرم (ص) قبل از جنگها به جهادکنندگان می فرمودند که از قطع هر نوع درخت بویژه خرما اکیداً پرهیزند. (موسوی، ۱۳۹۵، ص ۱۹۹-۲۰۰) در قرآن کریم کلمه نعمت و برکت و رزق برای گیاهان بکار رفته که هر یک از آنها بویژه درخت خرما آیت شناخت قدرت خداوند معرفی شده که رویاندن آنها را به خود نسبت داده است. (حسینی، ۱۳۸۲، ص ۹۸-۹۹)

براین اساس است که پیامبر اکرم (ص) به لشکریان اسلام دستور داده بودند که در طول جنگها علاوه بر رعایت موازین حقوق انسانی کسی از رزمندگان نباید محصولات درختان را سوزانده یا به هر نوع دیگری از بین ببرد. همچنین تاکید داشتند که گیاهان را ریشه کن نکنید و هیچ درختی از جمله درخت خرما را قطع نکرده و درختانی که ثمره آنها میوه است را از بین نبرید. (طیبی و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۰۳-۱۰۴) در فراز دیگری رسول گرامی اسلام (ص) می فرماید: آب دادن به یک درخت به اندازه آب دادن به یک مومن دارای پاداش است و کاشت درخت و ترویج فضای سبز از افتخارات اسلام است که موجب نجات انسان از عقوبت اعمال خود در آخرت می شود. (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۲۰۰) پیامبر گرامی اسلام (ص) می فرماید: درختانی

که میوه می دهند را نباید قطع کرد و کشت و زرع را نباید سوزاند و اصولاً هیچگونه درختی را نباید ساقط کرد و به فرموده امام صادق (ع) خداوند درخت را برای انسان خلق کرد که مراقب آن باشد. (ولایی، ۱۳۸۸، ص ۴۳) براین اساس است که حضرت علی (ع) می فرماید: کسی که موجبات نابودی درختی را فراهم آورد یا مزرعه ای را خراب کند هم مسئولیت پرداخت خسارت را عهده دار است و هم اگر با سوء نیت توأم باشد توسط حاکم تعزیر شرعی شود. (عرب احمدی و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۴۰) امام کاظم (ع) روشنایی چشمان را نتیجه نگاه به گیاهان در حال رشد معرفی کرده و امام رضا (ع) نگرستن به مناظر سبز را زائل کننده بیماریهای روحی دانسته اند. (فهیمی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۳۳) امام صادق (ع) در سلسله درسهایی که به مفضل می داد فرمود: ای مفضل درخت (گیاهان) برای انسان خلق شده ولی حفاظت و آبیاری و نگهداری از آن بر عهده انسان نهاده شده است. (فلاح زاده، ۱۳۹۰، ص ۴۵) امام سجاد (ع) کسی که زیرشاخه های درختان میوه آلودگی ایجاد کند را نفرین کرده است. (فهیمی و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۷۴-۷۵) براین اساس است که در فقه اسلامی با استعانت از اصول و قواعد فقهی نظیر قاعده لاضرر، قاعده اتلاف، قاعده تسبیب و ممنوعیت فساد در زمین و مسئولیت حفظ بقای انسان به بیان حقوق گیاهان پرداخته و همه انسانها را به رعایت حقوق این موجودات زیبا و فرحبخش توصیه کرده است. (همان، ص ۸۶)

۴. حقوق حیوانات و جایگاه آن در حیات بشری

حیوانات، بخشی از جامعه طبیعی و زیست محیطی را تشکیل می دهند و در برقراری توازن در نظام طبیعت، نقش موثر و غیرقابل انکاری دارند. حیوانات به مانند انسان ها از حقوق خاص خویش مانند حق حیات، حق درمان، حق آرامش، حق زیست جمعی، حق پرهیز از هر نوع خشونت، حق پرهیز از هرگونه نسل کشی، حق استفاده از حیات وحش و مانند آنها برخوردارند و هرگونه تعدی و تفریط نسبت به آنها یا حقوق آنها، به منزله نقض حقوق آنان محسوب شده و ضروری است، مستوجب مسئولیت باشد. تضییع حقوق حیوانات طبق قانون مجازات اسلامی جرم بوده و به نوعی ترویج خشونت نیز محسوب می شود و از طرفی نظم عمومی جامعه را برهم زده و بهداشت عمومی را به مخاطره می اندازد؛ چرا که در قرآن کریم، تمام جنبندگان، پرندگان و چرندگان را امت هایی مانند جوامع انسانی دانسته و فرموده است: «هیچ جنبنده ای در زمین نیست و هیچ پرنده ای که با دو بال خود پرواز می کند، مگر اینکه امت هایی مانند شما هستند». (الانعام/۳۸) قرآن بیشتر حیوانات و همه موجودات زنده را مسلمان توصیف می کند، به این معنی که آنها به روشی که خداوند آنها را برای زندگی آفریده است زندگی می کنند و از قوانین خدا در جهان طبیعی پیروی می کنند. براین اساس، مسلمانان بر این باورند که باید با همه موجودات زنده با احترام رفتار کرد؛ آنها معتقدند حیوانات حق دارند در برابر بد رفتاری و استثمار انسان در امان باشند. آنان معتقدند انسان ها توانایی بیش تری از سایر حیوانات دارند، به عنوان مثال می توانند در مورد آنچه درست و نادرست است تصمیم بگیرند و ممکن است اعتقادات مذهبی نیز داشته باشند. این موضوع اینگونه تعبیر می شود که حیوانات با انسان ها برابر نیستند و باید به عنوان جزئی از جهان طبیعی مورد مراقبت و محافظت قرار بگیرند.

قرآن کریم می فرماید: «و زمین را به همه موجودات اختصاص داده است». (الرحمن/۱۰) این آیات به ما یاد آوری می کند که حیات وحش مانند انسان بی هدف خلق نشده اند. آنها احساساتی دارند و بخشی از جهان معنوی می باشند. آنها همچنین حق زندگی دارند و باید از هر گونه درد و رنجی محافظت شوند و امروزه مبلغان حقوق حیوانات در اسلام نیز به این موضوع تأکید دارند.

در سوره هود خطاب به حضرت نوح (ع) آمده است که: «به نوح گفتیم از هر جفتی از حیوانات (نر و ماده) یک زوج در آن کشتی حمل کن». (الهود/۴۰) قرآن کریم در این آیه با این صراحت تأکید دارد که حفظ و بقاء حیوانات بسیار حائز اهمیت است و حتی پیامبری چون نوح (ع) در مسیر رسالتش نباید از این مهم غافل شود. درآیه دیگری به فراهم کردن نیازهای ضروری و احتیاجات حیاتی حیوان‌ها اشاره و آن را درکنار انسان‌ها ذکر کرده و فرموده است: «چه بسا جنبنده‌ای که قدرت حمل روزی خود را ندارد، خداوند، او و شما را روزی می‌دهد؛ و او شنوا و داناست». (العنکبوت/۶۰)

براین اساس، در قرآن کریم هرگونه آزار و اذیت کردن حیوان‌ها، مانند بریدن گوش و دم و... کاری زشت و شیطانی شمرده شده و فرموده است: «و آنان را گمراه می‌کنم و به آرزوها سرگرم می‌سازم و به آنان دستور می‌دهم که (اعمال خرافی انجام دهند و) گوش چارپایان را بشکافند و آفرینش (پاک) خدایی را تغییر دهند (و فطرت توحید را به شرک بیالایند) و هر کس، شیطان را به جای خدا ولیّ خود برگزیند، زیان آشکاری کرده است». (النساء/۱۱۹)؛ چرا که به تصریح قرآن، حیوانات مثل تمام خلقت، بیهوده خلق نشده‌اند. حیوانات در ملکیت انسان. (یس/۷۱) دارای منفعت‌های زیادی هستند (همان/۷۳؛ النحل/۵) از قبیل: استفاده به عنوان مرکب. (یس/۷۲) و خوردنی (گوشت) (همان؛ النحل/۵)، نوشیدنی (شیر). (همان/۷۳)، پوشش. (النحل/۵) از جمله فایده‌های حیوانات نسبت به انسان ذکر شده‌اند. اما این مطلب به این معنا نیست که حیوانات و جانوران نزد خداوند، هیچ ارزشی نداشته و تنها نفع و منفعت انسان، ملاک باشد. بلکه بر عکس؛ آدمیان در برابر بهره‌برداری از حیوانات به رعایت احترام ذاتی و حق حیات آنها- جز در موارد خاص مانند خطر جانی- مکلف هستند و برای حیوانات نیز از سوی پروردگار حقوقی بر عهده انسان‌ها گذاشته شده است. از منظر قرآن حیوان چه بسا از انسان هم ارزشمندتر باشند. قرآن انسان غافل را که از گوش و چشم خویش جهت عبرت بهره‌نبرده و با تفقه و تفکر در نظام آفرینش، سیر تکاملی را طی نمی‌کند؛ از چهارپایان هم گمراه‌تر می‌داند. (الاعراف/۱۷۹).

اما نگرش غلط و گاه مغرضانه به منابع اسلامی باعث شده است برخی تصور کنند که اسلام هیچ‌گونه حقوقی را برای حیوانات قایل نشده است و هرگونه بهره‌برداری از آنان را اجازه می‌دهد. در حالیکه اسلام برای حیوانات حقوقی قائل است از جمله:

۴-۱. حق حیات

حق حیات، به دلایل مختلف از کتاب و سنت و عقل برای انسان ثابت شده است؛ اما حق حیات به معنای حق ادامه زندگی و بهره‌بردن از نعمات خداوندی و به فعلیت رسیدن استعدادها و رسیدن به کمال و غایت زندگی، برای همه موجودات زنده، به ویژه حیوانات، قابل اثبات است؛ زیرا حیوانات نیز استعداد رشد و حرکت به سوی غایت خلقت را دارند؛ چرا که همین حق حیات داشتن و ذی روح بودن حیوانات سبب شده است برخی فقها برای نجات کشتی در حال غرق، وقتی امر دایر بین به آب انداختن وسایل و به آب انداختن حیوانات است، اجازه غرق حیوانات را ندهند. (عاملی، ۱۳۸۱، ج ۱۵، ص ۳۸۳)

روایاتی وجود دارد که از کشتن حیوانات نهی کرده، و حق حیات را برای آنها اثبات می‌کند، و آن روایات در دو قابل تقسیم‌اند: برخی به طور عموم، یعنی بدون ذکر نام حیوان خاصی، این نهی را دارند؛ و برخی دیگر با ذکر نام، از قتل حیوانی خاص منع می‌کنند.

۴-۱-۱. روایاتی که به طور عموم دال بر منع قتل حیوان اند.

۴-۱-۱-۱. **روایت اول:** «نهی رسول الله (ص) عن قتل كل ذي روح إلا أن يؤذى». (متقی الهندی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۳۹) پیامبر اکرم (ص) از کشتن هر جاننداری نهی فرمود، مگر آن که آزار و آسیب برساند. در این روایت، رسول اکرم (ص) از قتل موجود روح دار منع می‌کند و جواز آن را فقط در صورت اذیت و آزار می‌داند.

۴-۱-۱-۲. **روایت دوم:** «عنه (ص): ما من دابة - طائر ولا غيره - يقتل بغير الحق إلا ستخاصمه يوم القيامة». (متقی الهندی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۳۷) پیامبر اکرم (ص) فرمود: هر حیوانی - پرنده یا جز آن - که به ناحق کشته شود در روز قیامت از قاتل خود شکایت خواهد کرد.

۴-۱-۱-۳. **روایت سوم:** «أن النبي (ص) قال: لعن الله من اتخذ شيئاً فيهِ الروح غرضاً». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۴، ص ۲۸۲) رسول اکرم (ص) فرمود: خداوند لعنت کرده است کسی که موجود جاننداری را هدف تیر قرار دهد.

۴-۱-۱-۴. **روایت چهارم:** امام صادق (ص) فرمود: «أقذر الذنوب ثلاثة: قتل البهيمة، و حبس مهر المرأة، و منع الأجير أجره». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۴، ص ۲۶۸) کثیف ترین گناهان سه گناه است: کشتن حیوان بی زبان، ندادن مهریه زن، و نپرداختن مزد کارگر.

در مجموع روایات یاد شده، نهی از قتل بی دلیل حیوان وجود دارد. البته روایات بسیار دیگری نیز در این زمینه وجود دارد که برای رسیدن به مطلوب، بیان همین مقدار کافی است.

۴-۱-۲. نقد و بررسی

طبیعی است که انسان برای تغذیه خود، به گوشت نیاز دارد و هرچند برخی گیاه خواران منکر نیاز بدن به گوشت‌اند، اما فواید غذایی موجود در گوشت و البته دیگر فراورده های حیوانی، این نیاز را اثبات می‌کند. در قرآن کریم نیز آیات بسیاری بر اصل جواز مصرف گوشت حیوانات حلال گوشت دلالت دارند که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۴-۱-۲-۱. آیه اول: «اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» (الغافر / ۷۹) خداوند کسی است که چهار پایان را برای شما آفرید تا برخی را سوار شوید و از برخی تغذیه کنید.

۴-۱-۲-۲. آیه دوم: «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ» (الانعام / ۱۱۸) و از آنچه نام خدا بر آن گفته شده است، بخورید (اما از گوشت حیواناتی که هنگام سر بردن، نام خدا بر آن نمی‌برند، نخورید)؛ اگر به آیات او ایمان دارید.

۴-۱-۲-۳. آیه سوم: «وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» (النحل / ۵) و چهار پایان را آفرید؛ در حالی که برای شما در آنها وسیله پوشش و منافع دیگر است؛ و از گوشت آنها می‌خورید.

۴-۱-۳. روایاتی که از قتل حیوان خاصی نهی می‌کنند

۴-۱-۲-۴. **روایت اول:** پیامبر اکرم (ص) فرمود: «مَنْ قَتَلَ عُصْفُورًا بِغَيْرِ حَقِّهِ سَأَلَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». (متقی الهندی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۳۷) هر کس گنجشکی را، بدون رعایت حق آن، بکشد خداوند متعال در روز قیامت از او بازخواست کند.

۴-۱-۲-۴. **روایت دوم:** پیامبر اکرم (ص) در حدیث معراج فرمود: «إِطْلَعْتُ لَيْلَةً أُسْرَى عَلَى النَّارِ فَرَأَيْتُ امْرَأَةً تُعَذِّبُ فَسَأَلْتُ عَنْهَا فَقِيلَ إِنَّهَا رَبَطَتْ هِرَّةً وَ لَمْ تُطْعِمْهَا وَ لَمْ تَسْقِهَا وَ لَمْ تَدْعُهَا تَأْكُلْ مِنْ خَشَاشِ الْأَرْضِ حَتَّى مَاتَتْ فَعَذَّبَهَا بِذَلِكَ». (طوسی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۴۷) زمانی که در شب معراج بر آتش جهنم گذر می‌کردم، زنی را دیدم که عذاب می‌شد. از علت آن سؤال

کردم. در پاسخ گفته شد: او زنی بود که گربه‌ای را بسته و محبوس کرده بود و به او غذا و آب نمی‌داد و رهایش هم نمی‌کرد تا از آب و علف زمین چیزی بخورد؛ تا اینکه مرد و جان باخت. پس عذاب او بدین سبب است.

۴-۲-۱-۳. **روایت سوم:** عن النبی (ص): «من قتل عصفوراً عبثاً جاء يوم القيامة يعجّ الى الله تعالى يقول: يا ربّ هذا قتلتی عبثاً ينتفع بی ولم یدعنی فاکل من حشاره الارض». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۴، ص ۴) پیامبر اکرم (ص) فرمود: کسی که گنجشکی را بیهوده بکشد، آن حیوان در روز قیامت به حضور خدا شکایت می‌کند و می‌گوید: خدایا این شخص من را بیهوده کشت؛ در حالی که هیچ سودی از کشتن من نداشت و رهایش نکرد تا از حشرات زمین تغذیه کنم.

۴-۲-۱-۴. **روایت چهارم:** عن أبي الحسن الرضا (ص) عن أبيه: عن جده (ص) قال: «لَا تَأْكُلُوا الْقَنْبَرَةَ، وَلَا تَسْبُوْهَا، وَلَا تُعْطُوْهَا الصَّبَّانَ يَلْعَبُونَ بِهَا، فَإِنَّهَا كَثِيرَةُ التَّسْبِيحِ لِلَّهِ تَعَالَى، وَتَسْبِيحُهَا: لَعَنَ اللَّهُ مُبْغِضِي آلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ السَّلَام». (کلینی، ۱۳۸۷، ج ۱۲، ص ۱۵۴) امام رضا (ص) فرمود: مرغ چکاوک را نخورید و به او دشنام و ناسزا نگوئید، و او را در اختیار کودکان قرار ندهید تا با او بازی کنند؛ زیرا آن پرنده زیاد تسبیح خدا می‌کند و در تسبیحش بر دشمنان آل محمد (ص) لعنت می‌فرستد. در این روایت، حتی از سب حیوان نیز منع شده است. پس به طریق اولی حق حیات برای او اثبات می‌شود.

با توجه به کثرت این احادیث و ذکر نام بسیاری از حیوانات، و همچنین عموم نهی در روایات دسته اول، مطلوب ما که حق حیوان است، ثابت می‌شود. این حق، چنان مستقر است که در تراحم وضو و حیات حیوان، حق حیوان مقدم می‌شود. اگر آب برای وضو کم باشد، به گونه‌ای که در صورت انجام وضو، حیوان از تشنگی تلف خواهد شد، حق حیات حیوان اولویت دارد؛ و این مسئله، یکی از موارد جواز تیمم است.

به همین دلیل، شهید ثانی می‌گوید: از شرایط جواز تیمم، ترس از عطشی است که برای نفس محترمه‌ای - گرچه حیوان باشد - به وجود آید یا انتظار می‌رود به طور معمول یا بر اساس قرائن و شواهدی، به وجود آید و در آنجا آبی یافت نشود. (عاملی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۶۶)

امام خمینی نیز در زمینه مجوزات تیمم، می‌گوید: در عطش که موجب هلاکت است، فرقی نیست بین آنکه خوف هلاکت بر خودش باشد یا دیگری، آن دیگری انسان باشد یا حیوان، مملوک باشد یا غیرمملوک، از آنچه که حفظ آن از هلاکت واجب است. (خمینی، ۱۳۸۱، مسئله ۶۷۴)

آنچه مهم است، نوع و طریقه کشتار حیوان است که اسلام هرگونه آن را نمی‌پذیرد و فقط ذبح شرعی را موجب حلیت گوشت حیوان می‌شمرد. علاوه بر اینکه در اسلام دستورها و توصیه‌ها و احکامی در باب ذبح وجود دارد که شارع مقدس با بیان آنها حقوق حیوانات را تأیید و تثبیت کرده است:

۴-۱-۴. منع ذبح حیوان در شب

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا». (الانعام/ ۹۶) و شب را مایه آرامش قرار داد. شب مایه آرامش و سکون همه موجودات است و این آرامش نباید از بین برود. از این رو، ذبح حیوان در شب نهی شده است. شرع مقدس با این ظرافت سعی در حفظ حقوق حیوانات دارد.

ابان بن تغلب می‌گوید از امام سجاد (ع) شنیدم که به غلامش دستور داد: «لَا تَذْبَحُوا حَتَّى يَطْلُعَ الْفَجْرُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا لِكُلِّ شَيْءٍ». (کلینی، ۱۳۸۷، ج ۱۲، ص ۱۸۸) امام سجاد (ع) به غلام هایشان امر می‌کردند تا طلوع فجر گوسفند را ذبح نکنند زیرا خداوند شب را مایه آرامش قرار داده است.

۴-۱-۵. عدم ذبح حیوانی در برابر حیوان دیگر

اسلام از ذبح حیوان در برابر چشمان حیوان دیگر به شدت منع کرده است؛ زیرا حیوانات نیز نسبت به یکدیگر فهم و شعور و احساس دارند و شارع از هجمه به این احساسات حیوان، مانع شده است.

در روایت آمده است: «انّ امیرالمؤمنین (ع) قال: لا تذبح الشاه عند الشاه ولا الجزور عند الجزور وهو ينظر اليه». (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۴، ص ۱۶) امام صادق (ع) از امیرالمؤمنین (ع) نقل می‌کند که فرمود: گوسفند در برابر دیدگاه گوسفند دیگر، و شتر در برابر دیدگان شتر دیگر ذبح نمی‌شود.

برخی از فقها مانند یحیی بن سعید، علامه حلی و دیگران، با استناد به روایت فوق، بر کراهت آن تصریح کرده اند. (حلی، ۱۴۰۵، ص ۳۷۴؛ حلی، ۱۳۸۵، ص ۳۲۲؛ نجفی، ۱۳۶۲، ج ۳۶، ص ۱۳۷) برخی نیز همانند شیخ طوسی، حکم به حرمت داده‌اند (طوسی، ۱۳۶۵، ص ۵۸۴)

به هر حال، چه قایل به حرمت شویم و چه قایل به کراهت، در هر صورت این نهی مصداق بارز رعایت حق حیوان در ذبح است.

۴-۱-۶. پرهیز از رنج دادن حیوان در ذبح

شهید ثانی در این زمینه به حدیثی از پیامبر اکرم (ص) اشاره می‌کند که فرمود: خداوند احسان در همه امور را بر شما لازم داشته است؛ پس زمانی که حیوانی را ذبح می‌کنید، به خوبی ذبح را انجام دهید. (شیبانی، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۱۲۴؛ عاملی، ۱۳۸۳، ج ۱۱، ص ۴۱۹) فاضل هندی نیز این روایت را در کتاب خود آورده است. (فاضل هندی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۲۲۶)

۴-۱-۷. منع از فلج کردن حیوان پیش از ذبح

در گذشته برای تسریع و راحتی در ذبح، حیوان را به طریقی فلج می‌کردند تا تحرک کمتری داشته باشد یا با قطع نخاع حیوان، حرکت او را از کار می‌انداختند؛ اما چنین روشی، از آن جهت که بسیار ظالمانه و مخالف حقوق حیوانات است، در اسلام نهی شده است.

امام صادق (ع) می‌فرماید: «لَا تَنْخَعِ الذَّبِيحَةَ حَتَّى تَمُوتَ فَإِذَا مَاتَتْ فَأَنْخَعُهَا». (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۴، ص ۱۶) حیوانی را که ذبح می‌کنید، پیش از مرگ قطع نخاع و فلج نکنید؛ و پس از مرگش این کار را انجام دهید. از این رو عده‌ای از فقها قایل به حرمت این عمل شده‌اند. از آن جمله شیخ طوسی و فاضل هندی اند که قائل به ممنوعیت شده‌اند. (طوسی، ۱۳۶۵، ص ۵۸۴؛ فاضل هندی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۲۵۹) این دستور اسلام از جمله توصیه‌هایی است که از حقوق حیوانات حمایت می‌کند.

۴-۱-۸. دستور به تیز بودن آلت ذبح

یکی از اوامر شرع در باب ذبح این است که آلت ذبح باید به اندازه‌ای تیز باشد که حیوان زجر نکشد و آزار و اذیت نبیند. امام صادق (ع) می‌فرماید: «إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَذْبَحَ ذَبِيحَةً فَلَا تُعَذِّبِ الْبَهِيمَةَ أَحَدًا الشُّفْرَةَ». (تمیمی مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۷۴) هنگامی که خواستی چهارپا را ذبح کنی، حیوان را عذاب نده و آلت ذبح را تیز کن. فاضل هندی نیز قریب به همین مطالب را با استناد به روایاتی می‌آورد. (فاضل هندی، ۱۳۸۲، ج ۹، ص ۲۲۶)

۴-۱-۹. تسریع در ذبح

تسریع در ذبح حیوان باعث عدم زجر آن می‌شود و از مصادیق این مسئله این روایت است که پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَةَ» (بیهقی، ۱۴۱۴، ج ۹، ص ۲۸۰) خداوند

نیکی کردن و احسان بر هر چیزی را بر شما واجب کرده است... از این رو، هرگاه خواستید حیوانی را ذبح کنید، ذبح را به-
نیکویی انجام دهید.

۴-۱-۱۰. نچرخاندن چاقو در حلقوم حیوان

بعضی در هنگام ذبح، چاقو را در حلقوم حیوان می‌چرخانند که موجب آزار حیوان است. این عمل در اسلام جایز نیست، چرا که حمران ابن ابی‌اعین از امام صادق (ع) نقل کرده است که فرمود: «وَلَا تَقْلِبِ السَّكِّينَ لِتُدْخِلَهَا مِنْ تَحْتِ الْحُلُقُومِ». (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۴، ص ۱۱) چاقو را جهت داخل کردن در حلقوم، نچرخان.

۴-۱-۱۱. نکشتن حیوانی که ذابح، خودش آن را پرورش داده است

اسلام به انس و الفتی که بین حیوان و صاحبش شکل می‌گیرد، اهمیت می‌دهد و می‌فرماید: ذابح، حیوانی را که خود پرورش داده است، نکشد. «عن أبي الصحرارى عن أبي عبدالله (ع) قال: قلت له: الرجل يعلف الشاه والشاتين ليضحى بها، قال: لا أحب ذلك. قلت: فالرجل يشتري الجمل أو الشاه فيتساقط علفه من هيهنا و هيهنا فيجىء الوقت وقد سمن فيذبحه. فقال: لا، ولكن إذا كان ذلك الوقت فليدخل سوق المسلمين و ليشتر فيها و يذبحه». (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۴، ص ۹۲) ابی صحراری به امام صادق (ع) عرض می‌کند: شخصی به یک و دو گوسفند علف می‌دهد (آنها را پرورش می‌دهد) تا برای قربانی از آنها استفاده کند. حضرت فرمود: این کار را دوست نمی‌دارم. عرض کرد: شخصی شتر یا گوسفندی را می‌خرد و برای او از اینجا و آنجا علوفه فراهم می‌کند تا اینکه زمان ذبح آن فرا می‌رسد و آنها را سر می‌برد. حضرت فرمود: (چنین نکند) و هرگاه وقت انجام چنین کاری رسید، داخل بازار مسلمانان شود و حیوانی بخرد و آن را ذبح کند.

عاطفه و احساسی که میان حیوان و صاحب دل‌سوز او شکل می‌گیرد، دو سویه است و شارع دوست ندارد این عاطفه نادیده گرفته شود؛ زیرا همان‌گونه که ممکن است صاحب حیوان متألم شود، حیوان نیز رنج بکشد.

۴-۲. حق بهداشت

امام صادق (ع) از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌فرماید که فرمود: جای نگهداری و آغل گوسفند را پاکیزه نگهدارید و آب بینی آن را پاک کنید. (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۶، ص ۵۴۴)

در روایتی دیگر از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که فرمود: آب بینی گوسفند را پاک کنید و در آغوش نماز بگذارید؛ زیرا او حیوانی از حیوانات بهشت است. (برقی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۶۴۲)

۴-۳. حق مسکن

مسکن و استراحتگاه جزء ضروریات اولیه حیوان است. کوتاهی ورزیدن در این امر، افزون بر آنکه مورد نکوهش عقل است، مصداق آزار و اذیت به حیوان بوده و مورد نکوهش شرع مقدس است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «لِلدَّابَّةِ عَلَى صَاحِبِهَا سِتَّةُ خِصَالٍ..... يَبْدَأُ بِعَلْفِهَا إِذَا نَزَلَ..... وَيَعْرِضُ عَلَيْهَا الْمَاءَ إِذَا مَرَّ بِهِ». (کلینی، ۱۳۸۷، ج ۱۳، ص ۲۶۳) براین اساس، صاحب جواهر، حق مسکن برای حیوان را در ردیف حق نفقه او می‌شمارد و می‌نویسد: واجب است برای برآوردن نیازهای حیوان، از خوراکی و آب و مکان به تلاش برخاست. (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۳۱، ص ۳۹۵)

نتیجه‌گیری

در این پژوهش براساس آموزه‌های قرآن کریم و روایات اسلامی در باره حقوق گیاهان و حیوانات نتایج ذیل بدست آمد:

۱. انسان جانشین خداوند در روی زمین است و این جانشینی برای بشر مسئولیت آفرین است. یکی از مسئولیت‌های او در راستای رعایت حقوق گیاهان است که باید به موقع گیاهان را آبیاری کند، شاخه‌های آنها را نشکند، ریشه درختان و گیاهان را در سموم و زباله غرق نکند، همه گیاهان اعم از میوه دار و بدون میوه را دوست داشته باشد و به هر دو با عدالت توجه و رسیدگی کند، از آتش زدن گیاهان اجتناب نماید و از چیدن میوه‌های نارس خودداری کند و بداند که گیاهان نیز دارای روح و غریزه هستند و از بی نظمی و سوء استفاده و هر رفتار نابهنجاری بیزارند. باید این موضوع را به خود بقبولاند که گیاهان و حیوانات نیز همانند ما انسانها حق حیات دارند و نماد امید و نشاط و سرور در این جهان می باشند. نباید فراموش کنیم که گیاهان به ما نیازی ندارند و میلیاردها سال است که بدون کمک و دخالت انسان زندگی آرامی دارند و این ما هستیم که برای تکامل و رشد و بلوغ عقلی و روحی به الگویی نظیر گیاهان نیازمندیم. پس باید برای داشتن دنیایی سالم و سبز بکوشیم و ایمان خود را به خداوند مهربان و یکتا بارور و تقویت کنیم.

۲. پس از اثبات حق حیات برای حیوانات با استناد به آیات و روایات، بیان شد که برای ذبح و شکار - که حیات حیوان را از بین می برد - مجوز شرعی وجود دارد و نه تنها این مجوز شرعی نقض حقوق حیوانات نیست، بلکه قانونی است که در عین سازگاری با طبیعت و نیازهای بشری، نوعی کمال شمرده شدن برای حیوان، توأم با دستورهای از طرف شارع است و شرع به بهترین نحو، از حقوق حیوانات حمایت می‌کند. البته اصل استفاده از حیوان، فقط در صورت رعایت شرایط خاص ذبح و شکار میسر است و توصیه‌ها و دستورهای متعدد در باب ذبح حیوانات همگی مؤید حقوق حیوانات‌اند. پس بنابراین، هرگونه آزار و اذیت حیوانات مگر در موارد جزئی مشخص شده، ممنوع بوده و صرف توجیهات اقتصادی مجوز معدوم سازی آنها نیست و این عمل از لحاظ شرعی و اخلاقی و عقلی مذموم و ناروا به شمار می‌رود.

علاوه بر حق حیاتی که برای حیوانات در اسلام ثابت است، از حق بهداشت و مسکن نیز برخوردارند و لازم و ضروری است که محل استراحت آنها تمیز نگه داشته شود و از هر گونه آلودگی که باعث مریضی و آزار و اذیت آنها شود اجتناب شود؛ چرا که کوتاهی ورزیدن در این امر، افزون بر آنکه مورد نکوهش عقل است، مصداق آزار و اذیت به حیوان بوده و مورد نکوهش شرع مقدس است.

منابع

قرآن کریم.

- اصفهانی، محمدبن حسن (فاضل هندی)، (۱۳۸۲)، **کشف اللثام عن قواعد الاحکام**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- بخاری، محمدبن اسماعیل، (۱۴۲۲)، **صحیح البخاری**، محقق، محمد زهیر بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، چاپ اول.
- برقی، احمدبن محمدبن خالد، (۱۳۷۰)، **المحاسن**، تصحیح/ تعلیق، جلال الدین حسینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- بیهقی، ابی بکر احمدبن حسین بن علی، (۱۴۱۴)، **السنن الکبری**، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- تمیمی مغربی، نعمان بن محمدبن منصور، (۱۳۸۵)، **دعائم الاسلام**، قم، مؤسسه آل البيت، چاپ دوم.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۸)، **اسلام و محیط زیست**، تحقیق، عباس رحیمیان، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ پنجم.
- حر عاملی، محمدبن الحسن، (۱۴۱۶)، **وسائل الشیعه**، قم، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، چاپ سوم.

- حسینی، علی، (۱۳۸۲)، *طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام*، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی، موسسه شقایق روستا، چاپ اول.
- حلی، حسن بن یوسف، (۱۳۸۵)، *قواعد الاحکام*، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- حلی، یحیی بن سعید، (۱۴۰۵)، *الجامع للشرایع*، قم، مؤسسه سیدالشهدا.
- خمینی، روح‌الله، (۱۳۸۱)، *رساله توضیح المسائل*، مشهد، هاتف.
- سید قطب، ابراهیم حسین الشاربی، (۱۴۱۲)، *فی ظلال القرآن*، بیروت-القاهره، دارالشروق، چاپ هفدهم.
- طبرسی، فضل بن الحسن، (۱۳۸۴)، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
- طوسی، ابن حمزه، (۱۳۶۵)، *الوسیله الی نیل الفضیله*، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۸)، *التبیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ذوی القربی.
- طیبی، سبحان؛ ضرابی، مهناز؛ شادمان حقیقی، محمد حسین، (۱۳۹۵)، *حفاظت از محیط زیست جهانی از منظر مبانی حقوق اسلامی*، (در کتاب رهیافت های نوین در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست)، تهران، انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- عاملی، زین الدین بن علی بن احمد (شهید الثانی)، (۱۳۸۳)، *مسالك الافهام فی شرح شرایع الاسلام*، قم، بنیاد معارف اسلامی.
- عرب احمدی، مجیدرضا؛ جوکار، مهدی، (۱۳۹۵)، *ضمان و مسئولیت مدنی تخریب محیط زیست از منظر قواعد فقهیه*، (در کتاب ایران و چالش های حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تهران، انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- فلاح زاده، علی، (۱۳۹۰)، *توحید مفضل خداشناسی در بیان امام صادق (ع)*، قم، نشر هدی، چاپ اول.
- فهیمی، عزیزالله؛ مشهدی، علی، (۱۳۹۳)، *اندیشه های حقوق محیط زیست*، قم، انتشارات دانشگاه قم، چاپ اول.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۸۷)، *الکافی*، قم، دارالحديث، چاپ اول.
-، (۱۳۶۷)، *الفروع من الکافی*، تصحیح/تعليق، علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم.
- متقی الهندی، علاءالدین علی بن حسام، (۱۴۰۹)، *کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال*، بیروت، مؤسسه الرساله، چاپ دوم.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳)، *بحار الانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء.
- محقق داماد، محمد، (۱۳۷۱)، *طبیعت و محیط زیست انسان از دیدگاه اسلام*، مجله رهنمون (نشریه مدرسه عالی شهید مطهری)، ش ۳ و ۲.
- معلوف، لوییس، (۱۳۷۸)، *المنجد فی اللغة*، تهران، اسلام، چاپ دوم.
- موسوی، فضل الله، (۱۳۹۵)، *حق بر محیط زیست از دیدگاه اسلام*، (در کتاب رهیافت های نوین در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست)، تهران، انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- نجفی، محمدحسن، (۱۳۶۲)، *جواهر الکلام فی شرح الشرایع الاسلام*، محقق، محمد قوچانی، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ هفتم.
- وجدی، محمد فرید، (۱۹۷۱)، *دائرة المعارف*، قاهره، دار المعرفه.
- ولایی، عیسی، (۱۳۸۸)، *اسلام و محیط زیست*، قم، اندیشه مولانا، چاپ اول.